

İLHAMİ ƏLİYEV

AMEA Naxçıvan Bölməsi

E-mail: ilhamialiyev@yahoo.com.tr

NAXÇIVAN BÖLGƏSİNDƏKİ İMAMZADƏLƏR İSLAM MƏDƏNİYYƏTİ ABİDƏSİ KİMİ

Məqalədə Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisindəki İslam mədəniyyəti abidələri sırasına daxil olan Naxçıvan şəhər, Nehrəm və Parçı imamzadələrindən bəhs olunur. Qeyd edilir ki, bu imamzadələr öz vətənlərindən didərgin düşmüş imam övladları üçün tikilmişdir və əsrlərdir ki, yerli əhali tərəfindən hörmətlə yad edilir. Özündə yerli və İslam mədəniyyətinə xas memarlıq xüsusiyyətlərini birləşdirən bu dini, tarixi abidələr əsasən Səfəvilər dövründə ucaldılmışdır. Səfəvilər dövlətinin dini siyasətinə uyğun olaraq formalaşdırılmasına görə imamzadə kompleksləri əsasən bu dövlətin əhatə etdiyi torpaqlarda inşa edilmişdir.

Açar sözlər: *islam, imamzadə, abidə, mədəniyyət, memarlıq kompleksləri.*

Azərbaycanın qədim tarixə malik, zəngin mədəniyyət mərkəzlərindən biri olan Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisində günümüzədək qalan İslam mədəniyyəti abidələrindən biri də imamzadələrdir. Səfəvilər dövrünə aid olan bu memarlıq abidələri – Naxçıvan şəhər imamzadəsi, Nehrəm imamzadəsi, Parçı imamzadəsi və s. bu günümüzədək gəlib çatmışdır. İmamzadə “imam” ərəb, “zadə” fars sözlərinin birləşməsindən yaranan imam oğlu və ya övladı deməkdir. İmam övladlarının Azərbaycanda, xüsusilə də Naxçıvanda dəfn edilməsinə gəldikdə isə şüələrin yeddinci imamı Museyi-Kazım hicri-qəməri 183-cü ildə (miladi 799-800-cü ildə) xəlifə Harun ər-Rəşid zamanında zəhər-ləni öldürüldükdən sonra onun övladları təqib olunmuş və onlar canlarını qurtarmaq üçün didərgin düşüb müxtəlif yerlərə qaçmışlar [6, s. 57]. Azərbaycanda həmin yerlərin arasında Naxçıvan bölgəsi də olmuşdur. İslam dünyasında Məhəmməd peyğəmbərin nəslindən olan və bu nəslin davamçıları sayılan imamların övladları xalq arasında böyük nüfuz sahibi olduqları üçün onlar öldəndən sonra da qəbirləri əsrlərdir ki, yerli əhali tərəfindən müqəddəs tutularaq ziyarət yerlərindən birinə çevrilmişdir. Bu qəbirlərin üzərində insanları sonralar İslam memarlığına xas türbələr inşa etmiş, bu türbələri imam övladları üçün olduğundan imamzadə adlandırmış və hər zaman onları müqəddəs məkana çevirmişlər.

AMEA-nın müxbir üzvü H.Səfərlı qeyd edir ki, orta əsrlər zamanı bu müqəddəs yerlərin funksiyası təkcə ziyarətqah olmaqla məhdudlaşmamış, onlar həm də ərazidə fəaliyyət göstərən müxtəlif sufi təriqətlərinə mənsub dərvişlərin yığıncaq, ibadət, zikr və yaşayış yeri olmuşdur [8, s. 99]. Görünür, bu abidələr həm də İslam ayinlərinin və ibadətərin həyata keçirilməsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Bölgə ərazisində günümüzədək gəlib çatmış imamzadələrdən biri Naxçıvan şəhər imamzadəsidir. İmamzadə kompleksi şəhərin cənub-şərq hissəsində, qədim Naxçıvan-qalanın qərb tərəfində yerləşir. Bu dini memarlıq abidəsi 3 binadan ibarətdir. Abidənin cənub tərəfində yerdən dördbucaqlı formada yuxarısı silindr şəkilli inşa edilən türbə

onun əsas hissəsini təşkil edir. Onun üzərində Bərdə türbəsi və Şeyx Səfi türbəsinə olduğu kimi xalını xatırladan bəzək ünsürü və kufi xətti ilə dəfələri təkrarlanan "Allah" sözü işlənmişdir [7, s. 179]. Türbənin içərisində uzunluğu 150 sm, hündürlüyü 88 sm, eni 115 sm olan, ənduqa tipli bir qəbir vardır. Bu məzarın üzərində onun kimə məxsus olması haqqında məlumat yoxdur. Yerli əhalinin bildirdiyinə görə bu şələrin səkkizinci imamı İmam Rızanın oğlunu qəbridir. Bu fikri rus alimi V.M.Sisoyev də qeyd etmişdir [10, s. 107]. O, həmçinin burada olan böyük qəbrin üzərində yazısı olan sarı marmar daşdan sino daşı və qəbrin yanında əhali tərəfindən müqəddəs sayılan iki ədəd qara daşın olduğunu da yazmışdır. Təəssüf ki, həmin kitabə günümüzdə qalıb çatmamışdır. İndiki vəziyyətdə qəbir qara marmər daşla üzəlməmişdir. Qəbrin səkkizinci imamın oğluna aid olması fikrinin doğru olmasına gəldikdə isə onun xalq arasında imamzadə adlandırılması bu fikri deməyə əsas verir. Bu məlumatın düzgünlüyünün bir səbəbi isə yerli şəx əhalinin imamlara böyük hörmətinin olması ilə bağlıdır. İmamzadənin əsasını təşkil edən bu türbənin inşa edilmə tarixinə gəldikdə isə keçən əsrin 20-ci illərində "Azərbaycan Tədqiq və Təbəbb Cəmiyyəti"nin gəndərici ilə Naxçıvan olmuş epigraf İ.Əzimbəyovun tədqiqatlarından aydın olur ki, vaxtilə onun üzərində – şimal-qərb tərəfində nəsx xətti ilə yazılmış kitabəsi olmuşdur [9, s. 310-311]. Həmin kitabədən aydın olmuşdur ki, bu abidə Səfəvi şahı II Təhmasibin zamanında, yəni 1722-1732-ci illərdə Hacı Fudul bəy oğlu Həzrət Rufai bəy tərəfindən işi edilmişdir [7, s. 180-181]. Kitabə sonradan yox olduğundan son illərdə türbə təmir edilərkən İ.Əzimbəyovun məqaləsində istifadə edilərək kitabənin yerinə yenisi qoyulmuşdur.

Bu türbəyə bitişik kompleksin dördbucaqlı formasında olan birinci salonu ondan şimalda yerləşir. Türbədən ona təxminən 1,5 m ucalığına olan giriş qapısı vardır. Yəni türbəyə giriş onun şimal tərəfindən olan yeganə qapısındanadır. Birinci salonda şimalda isə ona bitişik, həm eni, həm də uzunluğuna görə ondan nisbətən böyük ikinci salon yerləşir. Birincidən fərqli olaraq ikinci salonun mərkəzində böyük günbəzi vardır. Çöldən kompleksə giriş qapısı bu salonun qərb tərəfindədir. Türbədəki məzardan başqa imamzadə kompleksində başqa bir qəbir yoxdur. Amma V.M.Sisoyevin yazdığına görə bu hissədə Naxçıvan xanlarının məqəbəri olmuşdur. Müəllif Naxçıvan xanlarından Abbasqulu xanın oğlu Mustafa Qulu xan Naxçıvanskiyin orada dəfn edildiyini qeyd etmiş, yan divarlarla taxçalar, şimal divarında buxarı olduğunu yazmışdır [10, s. 108]. İndiki vəziyyətdə divarlarındakı taxçalar qalır, buxarı isə yoxdur. Yerli əhali buradakı qəbri ziyarət edərkən kişilər birinci salonda, qadınlar isə ikinci salonda ibadət edirlər.

İmamzadə kompleksindən şimalda olan bir neçə metr yüksəkə yerdən dördbucaqlı formada, həmin dördbucağın üzərində altı bucaqlı və başı soğanvari formada olan bir türbə vardır. Üzərində heç bir kitabəsi olmayan bu türbənin iki qapısı vardır. Daha doğrusu onun alt zirzəmi hissəsinə giriş qərb tərəfindən üst hissəsinə giriş isə şimal tərəfindəndir. İçərisində qəbir yoxdur. Nisbətən daha salamat qalmış bu türbədə alt zirzəmi hissə sərəbə ola bilər. Belə ki, bu haqda V.M.Sisoyev yazır ki, imamzadəyə yaxın, çox da böyük olmayan, bir məzarüstü tikili vardır. Onun içində, torpağın üzərində üstünə mumiyyə çəkilmiş cəsədin bütöv bir skeleti vardır. Ardınca müəllif yazır, deyirlər ki, əvvəllər cəsədi çıxarıb Kərbəla və ya Nəcəfə aparmaq istəmişlər, 1918-ci il hadisələri buna mane olmuş və cəsəd bu vəziyyətdə qalmışdır [10, s. 108]. Buradan aydın olur ki, bu türbənin alt qatı, yəni zirzəmi hissəsi qəbir yeri olmuşdur.

Qeyd edək ki, imamzadə kompleksində və onun yaxınlığında yerləşən hər iki türbə orada dəfn edilmiş müqəddəs insanların şərəfinə inşa edilmişdir. Bu həmin müqəddəslərə onları tanıyan və onlara böyük hörməti olan insanların və dövrün hakim dairələrinin istəyindən yaranmışdır. Yəni əvvəl qəbirüstü türbələr, sonra isə birinci türbəyə bitişik

digər yardımçı binalar tikilmişdir [4, s. 191]. Yardımçı binaların Kəngərli xanlarının qəbirləri üzərində və türbəyə gələn ziyarətçilər üçün tikildiyini də demək olar.

Hazırda imamzadə kompleksində təmir işləri aparılır.

Naxçıvan bölgəsi ərazisində yerləşən digər böyük imamzadələrdən biri də muxtar respublikanın iri yaşayış yerlərindən biri olan Babək rayonu Nəhrəm kəndindədir. İndi də dəfn mərasimləri keçirilən qəbiristanlığın mərkəzində yerləşən bu imamzadə türbə, məscid, təkyə və başqa yardımçı binalardan ibarət böyük bir kompleksdir [7, s. 183]. Burada da kompleksin əsasını türbə (eni 8 m, uzunluğu 9,5 m, hündürlüyü 4,5 m, günbəzinin hündürlüyü 6 m [2, s. 144]) təşkil edir.

Onun içərisində bir qəbir vardır. Bu qəbrin üzərində heç bir kitabə olmadığından onun kimə məxsus olması dəqiq müəyyən edilməmişdir. Yalnız kənd əhalisinin dediklərindən belə məlum olur ki, bu məzar yeddinci imam Museyi-Kazımın oğlu Seyyid Əqilə məxsusdur. O, da Abbasilərin zülmündən qaçaraq, bəlgənin bu iri yaşayış yerinə bəhə gətirmiş, burada əhali arasında bir imam övladı kimi böyük hörmət qazanmış, ölmədən sonra qəbri müqəddəs ziyarətəgah çevrilmiş və üzərində türbə inşa edilmişdir.

Qeyd edək ki, Seyyid Əqilin qardaş və bacıları da Azərbaycan və qonşu ölkələrin ərazisində dəfn edilmişlər. Belə ki, onun qardaşları Səfi (Səffan) Ordubadın Düyüln kəndində, İbrahim Şərurun Xanlıqlar (Parçı) kəndində, Əhməd Zəngəzurun (Mehri rayonu) Bağakar kəndində [5, s. 111], Qasım Təbriz şəhəri yaxınlığında Sofiyən qəsəbəsində, bacıları Hökümə xanım Aşeron rayonundakı Şıx kəndində, Rəhimə xanım Sabunçu rayonundakı Nardaran qəsəbəsində dəfn olmuşlar.

Bölgə əhalisinin ən çox sevdiyi və ziyarət etdiyi müqəddəs yerlərdən birinə çevrilmiş bu imamzadə türbəsi və onun digər binaları olan məscid, təkyə və sairənin heç bir kitabəsi günümüzdə qalmamışdır. Yalnız türbənin daxili divarlarında dini məzmunlu müxtəlif yazılmışdır. Divarlarda ox və kaş üzərində yazılan bu kəlmələri AMEA-nın səlahətdə olan professor H.F.Səfərilə 1938-ci ildə (miladi 1725-ci ildə) Mehdi adlı xəttat tərəfindən yazılmışdır [5, s. 12].

İmamzadə binasının 2006-2007-ci illərdə aparılan bərpa işləri zamanı abidənin eynən hürürlək dəhliyə çevrilmiş, insanların ibadət etmələri üçün binanın qərb tərəfinə düzbucaqlı formalı məscid və qoşa minarə əlavə edilmişdir. Bişmiş kərpiclə inşa olunmuş bina kompleks halına salınmışdır [2, s. 144]. Hazırda imamzadədə təmir işləri aparılır.

İmamzadə Naxçıvan imamzadəsi ilə bir dövrdə – Səfəvi şahı II Təhmasibin zamanında inşa edilmişdir [7, s. 186].

Bölgə ərazisində günümüzdə qalan imamzadələrdən biri də Şərur rayonunun Xanlıqlar kəndindədir. Əslində bu imamzadə keçən əsrdə Xanlıqlar kəndi ilə birləşən Parçı kəndində yerləşir. Elə kəndin adı Parçı imamzadəsi adlanır. Yerli əhali tərəfindən böyük hörmətə layiq edilən bu dini abidə kəndin şimal tərəfində tikilmişdir. Günbəzi böyük olan bu imamzadənin mərkəzi salonunda bir qəbir yerləşir. Son dövrlərdə aparılan təmir işləri zamanı qəbrin üstü götürülmüş, başdaşı və sinədəsi qoyulmuşdur. Lakin üzərində heç bir kitabə yoxdur. 1925-1928-ci illərdə "Azərbaycan Tədqiq və Təbəbb Cəmiyyəti"nin Naxçıvan şöbəsi tərəfindən aparılan araşdırmalar zamanı Parçı kəndindəki bu abidə də qeydə alınmışdır. Belə ki, 1928-ci ildə ad 40 №-li protokolda göstərilmişdir ki, Xanlıqlar kəndinə yarıq Parçı kəndində üstündə böyük günbəzi və böyük həyətli olan bir pır vardır ki, camaat onu "Şahzadə İbrahim ibn Musa" ziyarətəgahı adlandırır [1, s. 66]. Həmin cəmiyyətin üzvlərindən olan Məhəmməd Rəsizadə bu haqda nəşr etdirdiyi məqaləsində göstərmişdir ki, qəbrin kitabəsində "İbrahim ibn Musa" ya-

zılmışdır [3, s. 81]. Həmin illərdə qəbrin üzərində olmuş tarixi kitabəsi onun İbrahim Musa oğluna aid olduğunu göstərirdi. Təəssüf ki, günümüzədək bu məlumatı bildirdən kitabə qalmamışdır. Atasının adından, imamzadə adlandırılmasından və yerli əhalinin dediklərindən aydın olur ki, bu qəbir yeddinci imam Museyi-Kazımın oğlanlarından biri olmuş İbrahimə məxsusdur [7, s. 188]. O, bu kənddə məskunlaşmış və burada da dünyasını dəyişərək dəfn edilmişdir. Əslərdir ki, bölgə əhalisi onun xatirəsinə tikilmiş və imamzadəyə gələrkə onun qəbrini ziyarət edir.

Əsaslı şəkildə təmir edildikdən sonra, 2016-cı ilin fevralında açılışı olan Parçı imamzadəsinin tarixi görkəmi və qədim memarlıq elementləri qorunub saxlanılmışdır.

İslam mədəniyyəti abidələri sırasına daxil olan imamzadələr tarixi Azərbaycan ərazisində, xüsusilə də onun ayrılmaq tərkib hissəsi olan Naxçıvan bölgəsində Safavilər dövründə bu dövlətin dini siyasətinə uyğun olaraq formalaşmışdır. Belə komplekslərin səciyyəvi xüsusiyyətləri əvvəllər mövcud olmuş dəfn tikililərini təmir-bərpa və yenidənqurma yolu ilə abadlaşdırılmasından və bərpa olunmuş məqbərəyə bitişik, məscid, təkyə və digər xidmət otaqları tikilməsi yolu ilə dini kompleksin yaranmasından ibarət olmuşdur [4, s. 191]. Bu dövrdə formalaşdığına görə imamzadə kompleksləri əsasən Safavilər dövlətinin ərazisində dəfn edilmiş imamlar və onların övladlarının xatirəsinə inşa edilmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Xəlilov F. Naxçıvanı öyrənən elmi cəmiyyət. Bakı: Nurlan, 2005, 196 s.
2. Qanbərova G. Naxçıvanın Arazboyu türbələrinin bədi xüsusiyyətləri və memarlıq quruluşu / II Uluslararası Aras havzası sempozyumu. 13-15 Aralık 2011- İğdir. Erzurum: Zafer Ofset Ltd., 2012, s. 139-149.
3. Rasizadə M. Şorur dairəsinə səyahət haqqında qeydlər / "Azərbaycanı öyrənmə yolu", № 4-5, Bakı, 1930, s. 81-83.
4. Salamzadə Ə.V., Məmmədzadə K.M. Azərbaycan memarlığının Naxçıvan məktəbi abidələri. Bakı: Elm, 1985, 268 s.
5. Səfəri H.F., Cəfərov H.R. Naxçıvan ziyarətəhəlləri. Bakı: Qorqud, 1998, 84 s.
6. Səfəri H.F. Naxçıvan imamzadəsinin kitabələri / Azərbaycanca elmin inkişafı və regional problemlər (28 fevral – 1 mart 2005-ci il tarixdə keçirilmiş elmi konfransın materialları). Bakı: Nurlan, 2005, s. 56-63.
7. Səfəri H.F. Naxçıvanda sufiliklə bağlı mərkəzlər. Bakı: Elm və təhsil, 2013, 328 s.
8. Səfəri H. Naxçıvanın türk-islam mədəniyyəti abidələri. Naxçıvan: Əcəmi, 2017, 216 s.
9. Азимбеков И. Мусульманские надписи Тифлиса, Эривани и Нах. ССР // Известия «Азкомстариса», вып. 4 (тетрадь 2). Баку, 1929, с. 295-311.
10. Сысоев В.М. Нахичевань на Араксе и древности Нах. ССР (отчет о поездке Летою 1926 г.). Известия «Азкомстариса», вып. 4 (тетрадь 2). Баку, 1929, с. 87-121.

Ильхамии Алиев

ИМАМ-ЗАДЕ В НАХЧЫВАНСКОМ РЕГИОНЕ КАК ПАМЯТНИК ИСЛАМСКОЙ КУЛЬТУРЫ

В статье описываются расположенные на территории Нахчыванского региона исламские культурные памятники Имам-заде (места захоронения потомков имамов): в городе Нахчыване, в селе Неграм, в селе Парчы и др. Отмечается, что эти Имам-заде воздвигнуты в честь имамов или их потомков, которые не по своей

воле покинули родину. Эти исторические религиозные памятники были построены в эпоху Сефевидов на местах погребения имамов. Мы пришли к выводу, что эти памятники существовали только на территории Сефевидского государства и соответствовали его религиозной политике.

Ключевые слова: ислам, Имам-заде, памятник, культура, архитектурные комплексы.

İlhami Aliyev

IMAM-ZADEHS IN THE NAKHCIVAN REGION AS MONUMENTS OF THE ISLAMIC CULTURE

The paper describes Islamic cultural monuments of Imam-zadeh (places of burial of imams' descendants) located in the Nakhchivan city, in the village of Nehram, in the village of Parchy located in the territory of the Nakhchivan region. It is noted that these Imam-zadehs were erected in honor of the imams or their descendants, who did not voluntarily leave their homeland. These historical religious monuments were built during the Safavid era at the burial ground of the Imams. We came to the conclusion that these monuments existed only in the territory of the Safavid state and corresponded to its religious policy.

Keywords: Islam, Imam-zadeh, monument, culture, architectural complexes.

(AMEA-nın müxbir üzvü Fəxrəddin Səfərlı tərəfindən tədqim edilmişdir)